

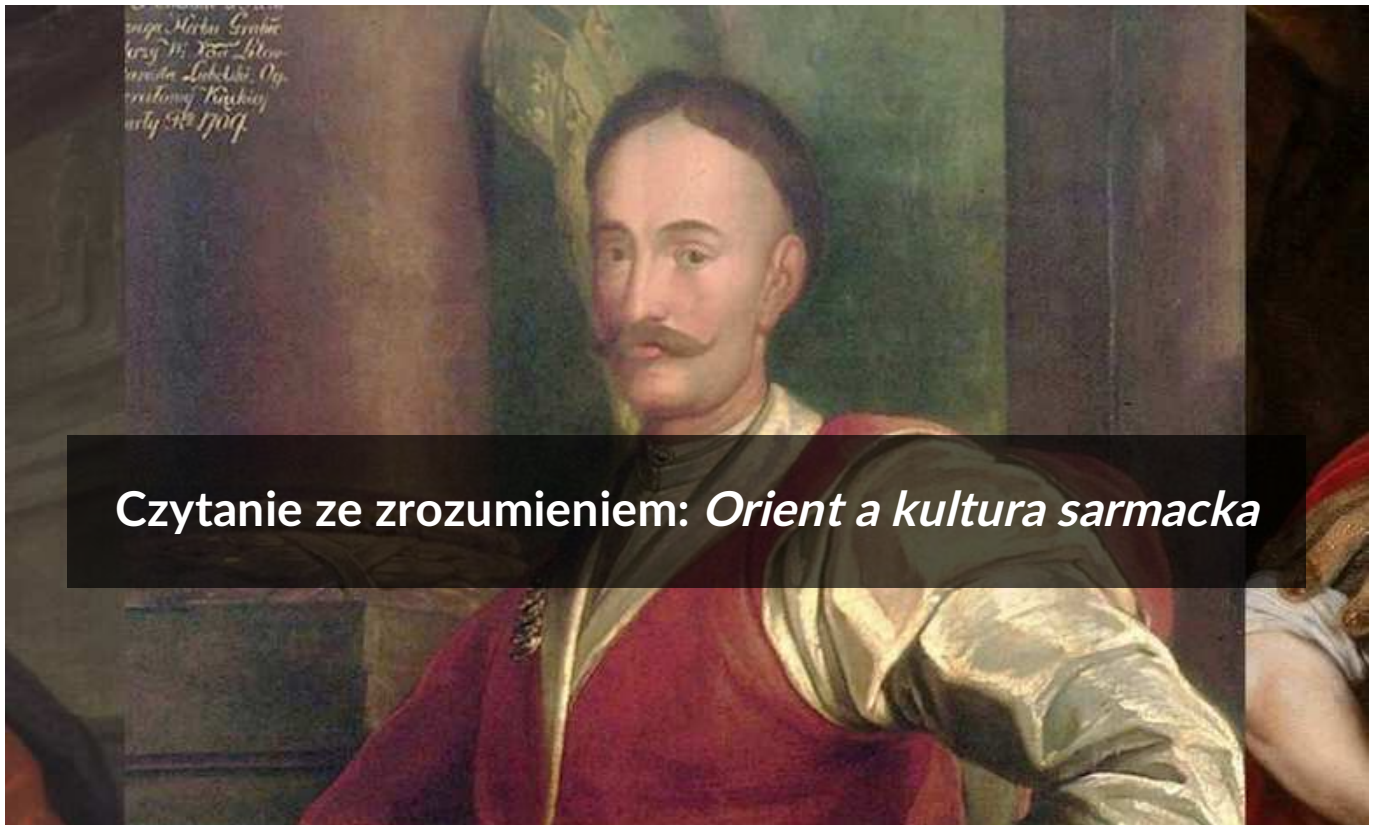


Czytanie ze zrozumieniem: *Orient a kultura sarmacka*

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Janusz Maciejewski, *Sarmatyzm jako formacja kulturowa: (geneza i główne cechy wyodrębniające)*, „Teksty” 1974, nr 4, s. 13–17.
- Źródło: Janusz Tazbir, *Orient a kultura sarmacka*, [w:] *Spotkania z historią*, Warszawa 1979.



Czytanie ze zrozumieniem: *Orient a kultura sarmacka*

Od lewej: Król Jan Kazimierz w żupanie, szlachcic Stanisław Antoni Szczuka w kontuszu, Jan III Sobieski w karacenie

Źródło: 1. Daniel Schultz, *Król Jan Kazimierz*, XVII w., 2. Autor nieznany, *Stanisław Antoni Szczuka*, ok. 1735-1740, 3. Daniel Schultz, *Portret Jana III Sobieskiego*, XVII w., domena publiczna.

Skąd wziął się strój szlachecki? Dlaczego strój sarmacki przypominał szaty sułtana? Skąd wzięły się kołczany, czekany i kindżały w uzbrojeniu polskiego wojska?

Wybitny historyk Janusz Tazbir opisuje, jak w XVII-wiecznej Polsce zazębiały się wpływy Wschodu i Zachodu. Fascynacja Orientem przejawiała się w stylu ubioru i dekoracji. Literatura i nauka pozostawały jednak pod wpływem myśli zachodniej.

Twoje cele

- Prześledzisz, jak kulturę sarmacką przedstawia polski historyk, Janusz Tazbir.
- Omówisz wpływy Wschodu i Zachodu na kulturę sarmacką.
- Przeanalizujesz, na czym polegał synkretyzm kulturalny epoki.

Przeczytaj

((Janusz Tazbir

Orient a kultura sarmacka

1. W żadnej chyba epoce naszej kultury [...] Polska nie wytworzyła tak oryginalnych i odrębnych form cywilizacyjnych jak właśnie w XVII wieku. I to form uznanych później za arcy-polskie i szczerze narodowe [...]. Na pozór XVII stulecie miało wszelkie dane po temu, aby taką właśnie kulturę, zamkniętą na obce wpływy, czysto narodową w swej genezie, wytworzyć. W dziedzinie geopolityki dominowała wówczas bowiem zasada „przedmurza”: Polska miała być tarczą Europy, a jej południowe i wschodnie granice murem nie do przebycia, broniącym ten kontynent przed inwazją niewiernych i barbarzyńców.
2. [...] na zewnątrz kraju odgradzało nas [...] „przedmurze”, wewnątrz natomiast nastąpił rozkwit typu „kultury powiatowej”: parafia staje się podstawową komórką życia nie tylko administracyjnego i wyznaniowego, ale również i umysłowego. [...] Polska cofa się niejako cywilizacyjnie w głąb kraju i – powierzchownie biorąc – powstaje wówczas typ kultury w idealny sposób zamkniętej. Jak bardzo jednak uproszczenia myślą, świadczy fakt, że równocześnie mamy do czynienia z **synkretyzmem** kulturalnym na szeroką skalę. Sarmatyzm powstaje bowiem w wyniku symbiozy elementów orientalnych z rodzimymi i zachodnimi.
3. Przypomnijmy [...], że ze stepów czarnomorskich oraz od Turków brano ubiory, które w XVII wieku złożyły się na strój szlachecki, mianowicie **żupan**, **kontusz**, **bekieszę** czy **ferezję**. Uzupełniały go wschodnie pasy, tak dalece u nas popularne, że z czasem zyskały nazwę polskich. [...] Czym zresztą szlachcic był bogatszy, tym bardziej strój jego przypominał ubiór dostojników tureckich, a nawet samego sułtana. Obok ubioru wpływy orientalne dały o sobie znać w częściach uzbrojenia, którego używano w wojsku

polskim: zarówno **karacena**, jak **kołczan**, **sajdak** na strzały, **czekan** czy **kindżał** – wszystko to przywędrowało z Turcji lub Persji. Również i odznaki władzy wojskowej w postaci **buzdyganów**, **buław** lub **buńczuków** przedostały się ze Wschodu. [...] Wszystko to znalazło swe odbicie w języku: wyrazy wschodnie, jakie w XVII wieku wchodziły do polszczyzny, to przede wszystkim nazwy różnego rodzaju sprzętu wojskowego, broni, uprzęży końskiej (**czaprak**, **kulbaka**) wreszcie, a nawet samych koni (**bachmat**, **rumak** [...] czy **kary**).

4. Orientalizacja stroju i smaku artystycznego szlachty nastąpiła na dobre za panowania króla Jana III Sobieskiego, kiedy to „zwyciężona i upokorzona Turcja wywarła w przeciągu kilku lat więcej wpływu na fizjonomię obyczajową szlachty, aniżeli przez setki lat wywierała groźna i zwycięska”. [...] Naśladowano Turków w strojach, ale nie w obyczajach [...] Z pojęciem Orientu nie kojarzono wówczas żadnych ujemnych treści. Sama szlachta wyprowadzała chętnie swe pochodzenie od dawnych Sarmatów, którzy opuściwszy w pierwszych wiekach naszej ery swe siedziby, położone między Donem a dolną Wołgą, podbili tereny rozciągające się od Dniepru po Wisłę, obracając tamtejszą ludność w niewolników. Pochodzenie od wschodnich rycerzy nie było w oczach szlachty polskiej czymś gorszym od związków rodowych z dawnymi Rzymianami, do czego tak chętnie przyznawała się szlachta litewska.
5. W szybkiej i bezkolizyjnej adaptacji pewnych elementów kultury orientalnej pewną rolę odegrała również okoliczność [...], że adaptacja ta zbiegła się ze społecznym i kulturalnym awansem sporej części warstwy szlacheckiej. Wielu przedstawicieli tego stanu pozostało oczywiście na poziomie zaściankowej biedoty [...] Część szlachty dała jednak początek nowej warstwie magnackiej, tworzącej się na przełomie XVI i XVII wieku, wiele zaś rodzin, nie dochodząc do szczybla magnackiego, znacznie się wzbogaciło. Tym ludziom z ówczesnego awansu właściwe było (fakt dobrze

znany z dziejów kultury) zamiłowanie do tego, co barwne, lśniące i bogate (przynajmniej z pozoru). Jaskrawo kontrastowe tkaniny wschodnie oraz bogato zdobiona broń, makaty czy wysadzone szlachetnymi kamieniami tarcze – znakomicie odpowiadały tym gustom.

6. Zmienia się również, co było także nie bez znaczenia, typ edukacji. Po wykształconych na zachodnich uniwersytetach i spędzających czas w sejmie czy na dworze członkach warstwy rządzącej przychodzi nowe pokolenie, chowane często tylko w **konwiktach** jezuickich, a dopełniające swej edukacji na polach bitewnych czy w **jasyrze** tureckim lub tatarskim. Więcej oglądało ono Turków niż ich poprzednicy Francuzów, Holendrów, Włochów czy Anglików w sumie wziętych. Nic więc dziwnego, że pola bitewne, nie zaś dwory zagraniczne zaczynają dyktować modę.
7. **Synkretyzm** kulturalny, tak charakterystyczny dla sarmatyzmu, nie dotyczył w najmniejszym stopniu ideologii. Noszenie stroju wzorowanego na tureckim nie świadczyło o sympatiach dla ustroju tego państwa [...] Jak się wydaje, sarmatyzm był w pewnej mierze świadomy swego nadrzędnego stanowiska w stosunku do kultury krajów otaczających Rzeczpospolitą od wschodu czy południa. Nie stanowił on przy tym jakiejś radykalnej i zdecydowanej próby oderwania nas od Europy Zachodniej. Nadal bowiem uczestniczono w ogólnoeuropejskim życiu kulturalnym, korzystając m.in. z dorobku cywilizacji antycznej, czytając dzieła w języku łacińskim (a później francuskim), realizując wzorce barokowej architektury czy malarstwa. Wyrażano obawy o losy języka narodowego w przypadku obioru cudzoziemskiego władcy, równocześnie jednak nie protestowano przeciwko oszpecaniu polszczyzny **makaronizmami**, a do szczytów elegancji należało pisanie po łacinie. Szlachta nie miała najmniejszych wątpliwości co do tego, że stanowimy integralną część Europy, pojmowanej jako pewna wspólnota, opartą na tożsamości kultury, wyznania

i tradycji politycznych. [...] Wzajemne wpływy kultury Wschodu i Zachodu zazębiały się u nas, nigdy jednak wzajemnie się na siebie nie nakładały. Orient oddziaływał na sztukę dekoracyjną, ubiory czy broń, Zachód na literaturę, budownictwo, w pewnym stopniu naukę. Żaden z tych dwóch wielkich systemów kulturowo-cywilizacyjnych nie wywierał natomiast istotnego wpływu na kształt ustrojowy Polski.

Źródło: Janusz Tazbir, *Orient a kultura sarmacka*, [w:] *Spotkania z historią*, Warszawa 1979.



Obraz przedstawiający prawdopodobnie Stanisława Antoniego Szczukę (1654–1710) – polskiego szlachcica i polityka, pisarza politycznego. Na portrecie malarz uwiecznił szlachcica w stroju polskim, na który składały się żupan, narzucany na niego kontusz, pas kontuszowy, kołpak (czapka) oraz karabela (rodzaj szpady). Szlachcic-sarmata był zwykle tęgim mężczyzną z wąsami i/lub brodą. Często podgalał głowę lub golił się na łyso. Powyższy obraz jest portretem imaginacyjnym - przedstawieniem stworzonym w wyobraźni artysty, być może na podstawie dostępnych mu źródeł opisowych. W rzeczywistości nie wiemy, jak wyglądał Stanisław Antoni Szczuka.

Źródło: Autor nieznany, ok. 1735–1740, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Słownik

makaronizm

(wł. *macarone*, obecnie: *maccherone* – makaron, głuptas) – wyraz, zwrot lub forma gramatyczna (końcówki fleksyjne, afiksy itp.) pochodzące z obcego języka (zwłaszcza łacińskiego), włączone do wypowiedzi formułowanej w języku rodzimym

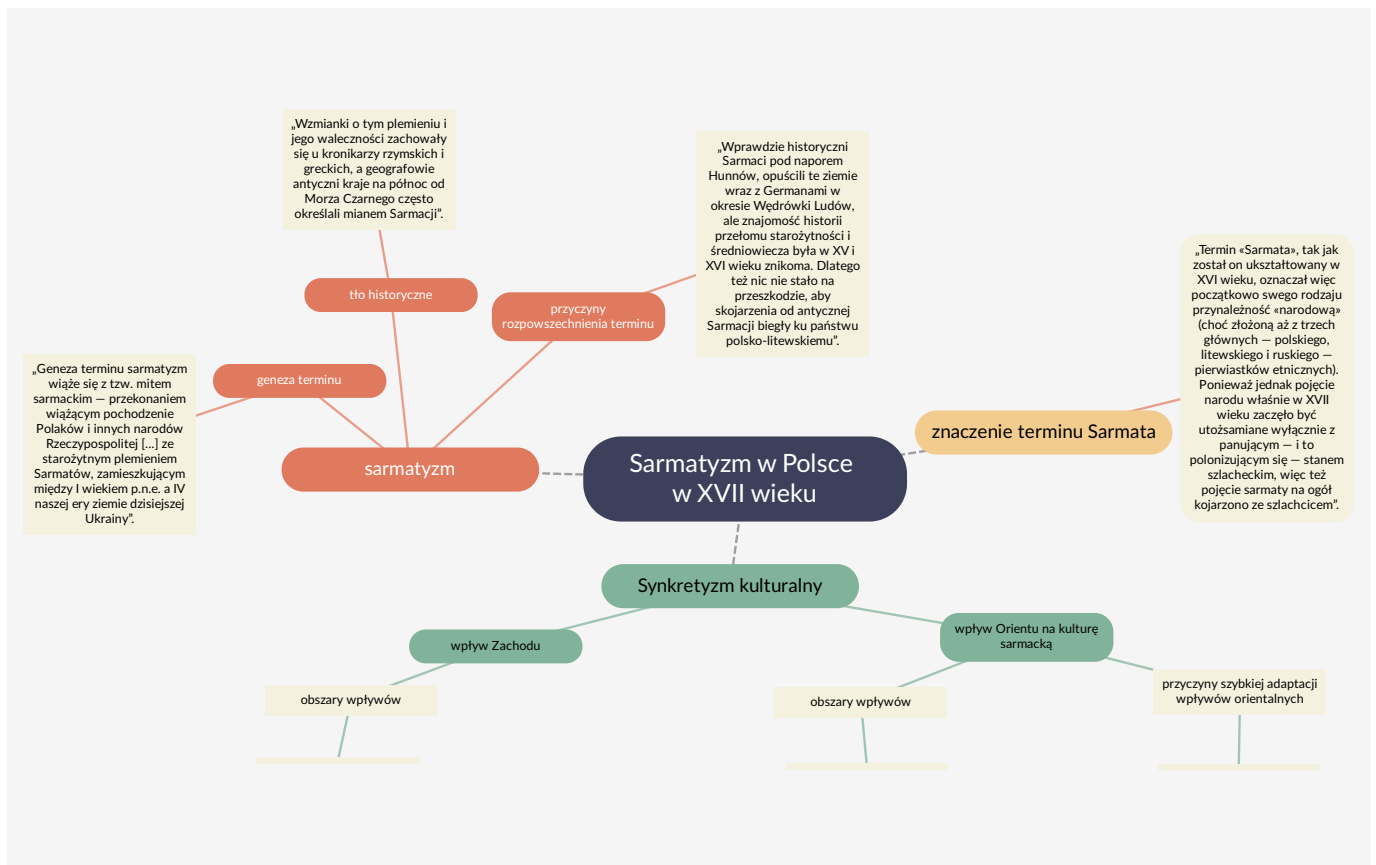
synkretyzm

(gr. *synkrētismós* – połączenie się dwóch przeciw trzeciemu) – łączenie różnych form, elementów, rodzajów literackich itp.

Mapa myśli

Polecenie 1

Uzupełnij mapę myśli informacjami na temat wpływów kulturowych Zachodu i Wschodu na Rzeczpospolitą w XVII wieku. Następnie zastanów się, w jakiej wzajemnej relacji te wpływy pozostawały.



Źródło cytatów wykorzystanych w mapie myśli: Janusz Maciejewski, *Sarmatyzm jako formacja kulturowa: (geneza i główne cechy wyodrębniające)*, „Teksty” 1974, nr 4, s. 13–17.

Polecenie 2

Sformułuj dwa argumenty, które potwierdzą tezę, że charakterystyczny dla sarmatyzmu synkretyzm kulturalny nie dotyczył ideologii.

Argument 1.

Argument 2.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:   

Ćwiczenie 1



Wywodzenie pochodzenia polskiej szlachty od Sarmatów, a litewskiej od starożytnych Rzymian to:

mit.

legenda.

podanie.

bajka.

Ćwiczenie 2



W tekście Janusza Tazbira dominuje funkcja:

impresywna.

perswazyjna.

ekspresywna.

informacyjna.

Ćwiczenie 3



Wyjaśnij, dlaczego sarmatyzmu nie można uznać za kulturę zamkniętą pomimo dominacji w XVII w. „kultury powiatowej”.

Ćwiczenie 4



Na podstawie tekstu, wyjaśnij przyczyny tego, że pokolenie młodzieży szlacheckiej: „więcej oglądało [...] Turków niż ich poprzednicy Francuzów, Włochów, Holendrów czy Anglików w sumie wziętych”.

Ćwiczenie 5



Przyporządkuj do odpowiednich kategorii nazwy przedmiotów, które w XVII wieku weszły do polszczyzny.

elementy stroju

bekisza

sajdak

kindżał

buława

kontusz

karacena

buzdygan

ferezja

czekan

kinżał

żupan

część uzbrojenia

odznaki władzy wojskowej

Ćwiczenie 6



Przyjrzyj się wymienionym w ćwiczeniu 5. słowom orientального pochodzenia i napisz, dlaczego właśnie te nazwy weszły wtedy do polszczyzny.

Ćwiczenie 7



Wskaż Prawda lub Fałsz przy zdaniach, które dotyczą tekstu Janusza Tazbira *Orient a kultura sarmacka*.

	PRAWDA	FALSZ
Autor przedstawia informacje chronologicznie.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Autor syntetycznie przedstawia zjawisko sarmatyzmu.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Autor stawia tezę i ją udowadnia.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

Ćwiczenie 8



Wyjaśnij, na czym polega paradoks w określeniu „arcypolskie i szczerze narodowe”, odnoszącym się do form kultury polskiej w XVII w.

Dla nauczyciela

Autor: Anna Grabarczyk

Przedmiot: Język polski

Temat: Czytanie ze zrozumieniem: *Orient a kultura sarmacka*

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;

3) rozpoznaje specyfikę tekstów publicystycznych (artykuł, felieton, reportaż), retorycznych (przemówienie, laudacja, homilia), popularnonaukowych i naukowych (rozprawa); wśród tekstów prasowych rozróżnia wiadomość i komentarz; rozpoznaje środki językowe i ich funkcje zastosowane w tekstach; odczytuje informacje i przekazy jawne i ukryte; rozróżnia odpowiedzi właściwe i unikowe;

II. Kształcenie językowe.

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń:

4) określa rodzaje zapożyczeń i sposób ich funkcjonowania w polszczyźnie różnych epok; odnosi wskazane zjawiska do współczesnej polszczyzny;

3. Komunikacja językowa i kultura języka. Uczeń:

3) rozpoznaje i określa funkcje tekstu (informatywną, poetycką, metajęzykową, ekspresywną, impresywną – w tym perswazyjną);

4) rozpoznaje zjawiska powodujące niejednoznaczność wypowiedzi (homonimie, anakoluty, elipsy, paradoksy), dba o jasność i precyzję komunikatu;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

IV. Samokształcenie.

3. korzysta z literatury naukowej lub popularnonaukowej;

5. dokonuje krytycznej selekcji źródeł;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne. Uczeń:

- zapozna się z fragmentem książki Janusza Tazbira na temat kultury sarmatyzmu;
- omówi wpływy Wschodu i Zachodu na kulturę sarmacką;
- przeanalizuje, na czym polegał synkretyzm kulturalny epoki.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- mapa myśli.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel prosi uczniów o zastanowienie się nad pojęciami kojarzącymi się ze słowem *sarmatyzm*.

Faza wprowadzająca:

1. Uczniowie zgłaszają swoje propozycje dotyczące słowa *sarmatyzm*. Wybrana osoba zapisuje je na tablicy, tworząc mapę myśli. Na koniec nauczyciel zapowiada, że uczniowie będą mogli zweryfikować i uzupełnić swoją wiedzę podczas zajęć.
2. Nauczyciel omawia, czym jest sarmatyzm i jaką rolę on odgrywał. Poleca uczniom, aby zapoznali się z obrazem zamieszczonym w sekcji „Przeczytaj” przedstawiającym wizerunek polskiego szlachcica i jego strój.
3. Prowadzący lekcję określa cel zajęć i informuje uczniów o ich planowanym przebiegu. Przedstawia kryteria sukcesu oraz wyświetla na tablicy temat lekcji.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z multimedium („Mapa myśli”).** Nauczyciel zapowiada, że uzupełnieniem informacji na temat sarmatyzmu będzie mapa myśli z zamieszczonymi w niej cytatai. Uczniowie po zapoznaniu z mapą pracują w dwójkach, a wylosowana para przedstawia swoją odpowiedź (do obu poleceń). Pozostali uczniowie mogą ją uzupełniać, jeśli uznają, że zabrakło jakichś informacji.
2. Nauczyciel dzieli uczniów na czteroosobowe grupy. Każda z grup wykonuje ćwiczenia z sekcji „Sprawdź się” (bez ćwiczenia 8). Po upływie wyznaczonego czasu uczniowie wspólnie omawiają odpowiedzi. Nauczyciel może zadać uczniom pytanie, czy słowo *sarmatyzm* ma wydźwięk pozytywny czy negatywny, i prosić o uzasadnienie stanowiska.

Faza podsumowująca:

1. W ramach podsumowania dla utrwalenia wiedzy i umiejętności uczniowie wykonują w parach ćwiczenie 8 w sekcji „Sprawdź się”. Nauczyciel sprawdza poprawność wykonania zadania wraz z uczniami.
2. Nauczyciel ponownie wyświetla na tablicy temat lekcji zawarty w sekcji „Wprowadzenie” i inicjuje krótką rozmowę na temat kryteriów sukcesu. Czego uczniowie się nauczyli?

Praca domowa:

1. Przygotuj prezentację multimedialną, w której podsumujesz zdobyte podczas lekcji wiadomości.
2. Wypisz przejawy obecności kultury sarmackiej we współczesnym świecie.

Materiały pomocnicze:

- T. Mańkowski, *Genealogia sarmatyzmu*, Warszawa 1946.
- A. Zajączkowski, *Szlachta polska. Kultura i struktura*, Warszawa 1993.

Wskazówki metodyczne

- Nauczyciel może wykorzystać multimedium bazowe jako podsumowanie zajęć.

